

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΠΜΣ ΝΟΜΙΚΕΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΠΟΥΔΕΣ-ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΕΜΒΑΘΥΝΣΗ ΣΤΟ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ
ΕΝΩΣΗΣ

Η ελευθερία ανταγωνισμού

**ΕΚΠΟΝΗΣΗ: ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ ΕΥΤΥΧΙΑ-ΜΑΡΙΑ,
ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ**

ΑΡ. ΜΗΤΡΩΟΥ: 829, 834

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	2
Φορείς της ελευθερίας ανταγωνισμού.....	6
Αποδέκτες της ελευθερίας ανταγωνισμού.....	9
Η ελευθερία ανταγωνισμού ως δικαίωμα και υποχρέωση	12
Ελευθερία ανταγωνισμού ή επιχειρηματική ελευθερία;	21
Επίλογος-Συμπεράσματα.....	27
Βιβλιογραφία	28

Εισαγωγή (Αλεξοπούλου Ευτυχία-Μαρία)

Η σημασία του ελεύθερου και ανόθευτου ανταγωνισμού αποτελούσε συνιστώσα της ενιαίας αγοράς εντός της Ένωσης, γεγονός που εκφραζόταν, στο προ της Συνθήκης της Λισαβόνας καθεστώς, με το άρθρο 3 παράγραφος 1 εδάφιο ζ' ΣΕΚ. Από το στοιχείο αυτό γίνεται αντιληπτό ότι ο ελεύθερος ανταγωνισμός ήταν, πέρα από συνιστώσα και προϋπόθεση υλοποίησης της ενιαίας αγοράς, εγγενές στοιχείο οικονομικού προτύπου¹ που επιδίωκε η (τότε) Κοινότητα να υιοθετήσει. Στην απόφαση μάλιστα C-126/97 - *Eco Swiss*, το Δικαστήριο έκρινε πως το άρ. 101 ΣΛΕΕ συνιστά «θεμελιώδη διάταξη απαραίτητη για την εκπλήρωση των αποστολών που ανατέθηκαν στην Κοινότητα και, ειδικότερα, για τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς» (σκέψη 36). Οι δύο βασικοί σκοποί του ελεύθερου ανταγωνισμού είναι η προώθηση μιας ανταγωνιστικής οικονομικής αγοράς και η αποτροπή εμποδίων που μπορούν να τεθούν στην ολοκλήρωση της ενιαίας αγοράς².

Μάλιστα, το γεγονός ότι η προαναφερθείσα διάταξη δε μεταφέρθηκε στη Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεν της προσδίδει μικρότερη σημασία ούτε διαφαίνεται υποχώρηση της αρχής αυτής στο ενωσιακό δικαιοσύστημα, αφού εκφράστηκε με διαφορετική διατύπωση στο υπ' αριθμόν 27 Πρωτόκολλο της Συνθήκης της Λισαβόνας, στο πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο, από την οποία γίνεται αντιληπτό ότι ο ελεύθερος ανταγωνισμός δε συνιστά πλέον αυτοτελή σκοπό της Ένωσης, αλλά μέσο προς επίτευξη άλλων σκοπών³, για την ολοκλήρωση και την εμπέδωση της εσωτερικής αγοράς⁴. Η διατύπωση μάλιστα του άρ. 120 ΣΛΕΕ για τη λειτουργία της αρχής της οικονομίας της αγοράς με ελεύθερο ανταγωνισμό επιβεβαιώνει τα προλεχθέντα.

Ελεύθερος και ανόθευτος είναι ο ανταγωνισμός, όταν όλοι οι συμμετέχοντες στην οικονομική ζωή υπάγονται κατ' αρχήν στους ίδιους κανόνες⁵. Ο ανταγωνισμός αυτός θα θιγόταν, αν χορηγούνταν στους φορείς του ιδιαίτερα προνόμια ή

¹ Παπαδοπούλου Ρ.-Ε., «Το καθεστώς ελεύθερου ανταγωνισμού υπό το φως της δημοκρατικής αρχής», *Περιοδικό Ευρωπαϊών Πολιτεία*, Τεύχος 2/2009, σελ. 376.

² Bellamy & Child, *European Community Law of Competition*, 6^η έκδοση, εκδόσεις Oxford University Press 2008, σελ.40.

³ Χριστιανός Β. / Κουσκούνα Μ. / Παπαδοπούλου Ρ.-Ε. / Περάκης Μ., *Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα από τη νομολογία*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2011, σελ. 317 επ.

⁴ Χριστιανός Β. (επιμέλεια), Μεταξάς Α. (συνεργασία), *Συνθήκη ΕΕ & ΣΛΕΕ*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη 2012, σελ. 562 επ.

⁵ Δαγτόγλου Π., *Η ελευθερία του ανταγωνισμού στο ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα 1996, σελ. 70 επ.

αποκλειστικά δικαιώματα ή δημιουργούνται-διατηρούνταν (de facto ανοχή) μονοπώλια.

Θα μπορούσαμε να πούμε λοιπόν ότι το καθεστώς ανταγωνισμού στην Ένωση είναι δομημένο στην αρχή της δημοκρατίας, βάσει της οποίας δεν επιτρέπονται παρεμβάσεις της πολιτικής εξουσίας στην κατανομή του πλούτου, ενώ τα συμφέροντα που επιδιώκονται βρίσκονται σε σχέση ισονομίας μεταξύ τους. Συναφώς, η αγορά διέπεται από ουδέτερους κανόνες, νόημα στους οποίους προσδίδουν οι φορείς του ελεύθερου ανταγωνισμού, οι οποίοι με τη σειρά τους δεν επιτρέπεται να προβαίνουν σε αντιανταγωνιστικές ενέργειες, συμπράξεις επιχειρήσεων, εναρμονισμένες πρακτικές και κατάχρηση της δεσπόζουσας θέσης τους. Με άλλα λόγια, η δημόσια εξουσία απαγορεύεται να παρεμβαίνει αυθαίρετα στην οργάνωση και τη λειτουργία της αγοράς, ενώ αυτή χαρακτηρίζεται από αυτάρκεια⁶ του συστήματος ανταγωνισμού. Κατ' επέκταση, τα φορολογικά ή τα πάσης φύσεως οικονομικά κίνητρα και αντικίνητρα που παρέχει το κράτος δεν τυγχάνουν εφαρμογής στη διαμόρφωση των κανόνων ανταγωνισμού, παρά μόνο σε ορισμένες περιπτώσεις, όπου η παρέμβαση της δημόσιας εξουσίας κρίνεται αναγκαία, όπου δηλαδή διαπιστώνονται δυσλειτουργίες του μηχανισμού της αγοράς ή και γενικότερα⁷, ακόμα και αν επέρχεται «ρήγμα» στη δημοκρατική αρχή που διέπει αυτό το σύστημα.

Αφ' εαυτής βέβαια, η παρέμβαση της δημόσιας εξουσίας είναι ακατάλληλη να εξαλείψει τις ανισότητες μεταξύ των φορέων του ελεύθερου ανταγωνισμού, διότι το πρότυπο ενωσιακού ανταγωνισμού είναι αυτό του «οικονομικού ρεαλισμού» και όχι του «τέλειου ανταγωνισμού»⁸, όπου όλοι οι φορείς είναι κατ' αρχήν ίσοι μεταξύ τους σε δύναμη. Κατ' επέκταση, μόνο η δημοκρατική αρχή είναι αυτή που εκ φύσεως μπορεί να ισοσταθμίσει τις εγγενείς διαφοροποιήσεις μεταξύ των φορέων ανταγωνισμού και να συντελέσει στην, κατά το μέτρο του δυνατού, ίση μεταχείρισή τους σε αυτόν τον τομέα⁹.

⁶ Παπαδοπούλου Ρ.-Ε., «Το καθεστώς ελεύθερου ανταγωνισμού υπό το φως της δημοκρατικής αρχής», όπ. π., σελ. 377.

⁷ Σκανδάμης Ν., *Κράτος, Δίκαιο και Κοινωνία στην ενοποιημένη Ευρώπη-Διεπιστημονικές προσεγγίσεις με άξονα το Δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1994, σελ. 261.

⁸ Παπαδοπούλου Ρ.-Ε., όπ. π., σελ. 382.

⁹ Η ίση μεταχείριση μεταξύ δημόσιων και ιδιωτικών επιχειρήσεων στην εφαρμογή των κανόνων ανταγωνισμού ορίζεται ως γενική αρχή (απόφαση 202/88 - Γαλλία κατά Επιτροπής, σκ. 51).

Ο σκοπός της οικονομικής αποτελεσματικότητας σε συνδυασμό με την ενοποίηση της αγοράς, η επιφυλακτικότητα απέναντι σε κυβερνητικές παρεμβάσεις και η ενσωμάτωση του ανταγωνισμού στην πολιτική μιας ανοιχτής και ελεύθερης κοινωνίας αποτελούν τα βασικά χαρακτηριστικά της πολιτικής ανταγωνισμού. Εντούτοις, βασική δομή και συνακόλουθα σκοπό της πολιτικής ανταγωνισμού αποτέλεσε εξ αρχής η ταξιφιλελεύθερη θεωρία¹⁰ και η προστασία της οικονομικής ελευθερίας του ατόμου, μέσω του περιορισμού της υπέρμετρης οικονομικής δύναμης. Εντούτοις, το μοντέλο του ταξιφιλελευθερισμού στον τομέα του ανταγωνισμού άρχισε να υποχωρεί, αφού δε φαινόταν να μπορεί να συμβαδίσει με τις μεταβαλλόμενες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες. Ειδικότερα, η ταξιφιλελεύθερη θεώρηση του ανταγωνισμού προϋπέθετε το μοντέλο του πλήρους-τέλειου ανταγωνισμού, κάτι που δε μπορούσε να ανταποκριθεί στα πραγματικά δεδομένα και τις ανάγκες της αγοράς. Επιπλέον, η οικονομική ελευθερία του ατόμου απέκτησε σταδιακά το χαρακτήρα της ευημερίας του καταναλωτή, υπό την έννοια της απαγόρευσης χειροτέρευσης των παρεχόμενων υπηρεσιών/προϊόντων, είτε αυτό απέρρεε από την αύξηση των τιμών είτε από τη μείωση της ποιότητας. Αντίθετα, οι ταξιφιλελευθεριστές συνέδεαν την προστασία του καταναλωτή με την ύπαρξη περισσότερων «παικτών» στην αγορά, στοιχείο που όμως δεν εξασφάλιζε πάντα το περιεχόμενο προστασίας του καταναλωτή, όπως αναλύθηκε παραπάνω. Ο στόχος της ευημερίας των καταναλωτών αποτέλεσε έτσι το επίκεντρο της ελευθερίας ανταγωνισμού¹¹, κυρίως ως λόγος απαγόρευσης των περιοριστικών του ανταγωνισμού πρακτικών αλλά και ως λόγος προστασίας των οικονομικά αποτελεσματικών πρακτικών των επιχειρήσεων.

Η προστασία των καταναλωτών στο πλαίσιο του ενωσιακού ανταγωνισμού έχει εξελιχθεί ώστε να μην τους προστατεύει μόνο έμμεσα (αντανακλαστικά), δηλαδή

¹⁰ Χαρακτηριστική είναι η αναφορά της Επιτροπής για «ελευθερία δράσης» στην ετήσια έκθεσή της για την πολιτική ανταγωνισμού του έτους 1972. Ιδιαίτερη σημασία έχουν οι Ανακοινώσεις της Επιτροπής και γενικά το soft law στον τομέα του ανταγωνισμού, διότι εξυπηρετεί τις συνεχώς μεταβαλλόμενες ανάγκες της αγοράς (http://ec.europa.eu/competition/publications/annual_report/ar_1972_en.pdf).

¹¹ Χαρακτηριστική επ' αυτού η Ανακοίνωση της Επιτροπής — Κατευθυντήριες γραμμές για την εφαρμογή του άρθρου 81 παράγραφος 3 (νυν 101 παρ. 3 ΣΛΕΕ), όπου προβλέπεται ότι «Στόχος του άρθρου 81 είναι η προστασία του ανταγωνισμού στην αγορά προκειμένου να αυξηθεί η ευημερία του καταναλωτή και να εξασφαλισθεί μια αποτελεσματική κατανομή των πόρων. Ο ανταγωνισμός και η ολοκλήρωση της αγοράς εξυπηρετούν αυτούς τους σκοπούς, δεδομένου ότι η δημιουργία και η διατήρηση μιας ενιαίας ανοιχτής αγοράς ευνοεί την αποτελεσματική κατανομή των πόρων σε όλη την Κοινότητα προς όφελος των καταναλωτών» ([http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52004XC0427\(07\)&from=EL](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52004XC0427(07)&from=EL)).

μέσα από την προστασία της διαδικασίας του ανταγωνισμού, αλλά άμεσα, υποχρεώνοντας λ.χ. τις συμπράξεις επιχειρήσεων να τηρούν συγκεκριμένα όρια τιμών στα διανεμόμενα προϊόντα/υπηρεσίες τους. Η ανάπτυξη της πολιτικής των καταναλωτών έγινε παράλληλα με τη διαδικασία ενοποίησης και εξαιτίας αυτού είχε αρχικά δευτερεύοντα ρόλο σε σχέση με την πραγμάτωση της ενιαίας αγοράς. Χαρακτηριστική είναι και η απόφαση του Δικαστηρίου 120/78-*Cassis de Dijon*, όπου το Δικαστήριο προσπάθησε να δικαιολογήσει εθνική διάταξη που μπορεί να εμποδίσει το εμπόριο μεταξύ κρατών-μελών μέσω στάθμισης των συμφερόντων των καταναλωτών¹² που εξυπηρετεί η ενιαία αγορά και των ίδιων συμφερόντων βάσει ενός εθνικού κανόνα, σε βάρος όμως της ενοποίησης της αγοράς.

Κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, προστατευτέος είναι ο «εφικτός»¹³ ανταγωνισμός, υπό την έννοια ότι χρειάζεται «τόσος ανταγωνισμός, που να εκπληρώνει τις θεμελιώδεις αξιώσεις και τους σκοπούς της Συνθήκης, ιδίως τη δημιουργία ενιαίας αγοράς με συνθήκες όμοιες με της εσωτερικής αγοράς»¹⁴. Ο όρος αυτός επιτυγχάνεται, όταν η αγορά λειτουργεί χωρίς τεχνικούς φραγμούς, ενώ εξαρτάται από διάφορα στοιχεία, μεταξύ των οποίων και από τη φύση του προϊόντος, τον αριθμό και το μέγεθος των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται σε μια δεδομένη χρονική στιγμή στην αγορά, καθώς και το βαθμό αλληλεξάρτησής τους. Η προσέγγιση αυτή του ανταγωνισμού αντιδιαστέλλεται από τον «τέλειο» ανταγωνισμό που αναφέρθηκε παραπάνω, διότι δεν προϋποθέτει πλήρη ισοδυναμία επιχειρήσεων ως προς την αγορά ζήτησης. Η διατύπωση αυτή του Δικαστηρίου αναδεικνύει πως πρόκειται για αποτελεσματικό ανταγωνισμό, του οποίου η σπουδαιότητα έγκειται κυρίως στην επιδίωξη της ενοποίησης των αγορών¹⁵. Ακόμη και στις περιπτώσεις επιτρεπτών περιορισμών του ανταγωνισμού, φαίνεται ότι η πρόθεση των συντακτών της Συνθήκης ήταν να «διατηρήσουν στην αγορά τη δυνατότητα ενός ουσιαστικού ή δυνητικού ανταγωνισμού» και σε κάθε περίπτωση εν γένει τη διατήρηση πραγματικού ανταγωνισμού εντός της κοινής αγοράς¹⁶. Κατ' επέκταση, το προστατευτικό αντικείμενο του άρ. 102 ΣΛΕΕ και άρα και του ελεύθερου

¹² Χαρακτηριστική είναι η σκέψη 12 (απόφαση 120/78).

¹³ Καρύδης Γ., *Ευρωπαϊκό δίκαιο επιχειρήσεων και ανταγωνισμού: Θεμελιώδεις ελευθερίες-ανταγωνισμός- κρατικές ενισχύσεις*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2001, σελ. 87.

¹⁴ Απόφαση 26/76 - *Metro κατά Επιτροπής*, σκέψη 20.

¹⁵ Σουρλίγκας Γ., «Η ανταγωνιστική τάξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση: ουσιαστικός ή αποτελεσματικός ανταγωνισμός;», *Περιοδικό Ευρωπαϊών Πολιτειών*, Τεύχος 2010, σελ. 59 επ.

¹⁶ Απόφαση 6/72 - *Europemballage Corporation και Continental Can Company κατά Επιτροπής*, σκ. 25.

ανταγωνισμού εν γένει «δεν αφορά μόνον τις πρακτικές που μπορούν να προκαλέσουν άμεση ζημία στους καταναλωτές, αλλά και αυτές που τους προκαλούν ζημία επηρεάζοντας αρνητικά μια κατάσταση αποτελεσματικού ανταγωνισμού»¹⁷.

Η πολιτική ανταγωνισμού και η εφαρμογή της στη διεύθυνση των οικονομικών διαδικασιών οδήγησε έτσι στην απελευθέρωση των αγορών, στον «εξαναγκασμό» των επιχειρήσεων να διαθέτουν στην αγορά προϊόντα ή υπηρεσίες που ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις των καταναλωτών, να επιδιώκουν, με άλλα λόγια, ανταγωνιστικότητα (επικράτηση, μεταξύ άλλων, των ανταγωνιστών τους) και ατομική αποτελεσματικότητα με στόχο την παροχή ποιοτικών προϊόντων/υπηρεσιών. Ο εξαναγκασμός των επιχειρήσεων εδώ έχει βέβαια την έννοια της παρακίνησης των επιχειρήσεων σε ουσιαστική ανταγωνιστικότητα.

Αντικείμενο προστασίας των άρ. 101 επ. ΣΛΕΕ δεν είναι μόνο ο «εσωτερικός» ανταγωνισμός, δηλαδή αυτός που αναπτύσσεται μεταξύ των επιχειρήσεων, αλλά και ο «εξωτερικός»¹⁸, δηλαδή ο ανταγωνισμός τρίτων. Η προστασία του τελευταίου αναδεικνύεται κυρίως στις συμφωνίες διανομής προϊόντων, όπου ενυπάρχει η λογική ότι διασφαλίζονται τα συμφέροντα των καταναλωτών, διότι οι τελευταίοι έχουν πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες με βέλτιστους όρους οικονομικά και ποιοτικά¹⁹.

Φορείς της ελευθερίας ανταγωνισμού (*Ευσταθίου Αναστάσιος*)

Ως φορείς ορίζονται οι «παίκτες» της αγοράς, που νομιμοποιούνται να απολαύουν το περιεχόμενο της ελευθερίας ανταγωνισμού, ήτοι οι **επιχειρήσεις** και οι **ενώσεις επιχειρήσεων** που μέσω της δράσης τους διαμορφώνουν τους όρους του ανταγωνισμού. Σύμφωνα με πάγια νομολογία του ΔΕΕ, επιχείρηση αποτελεί κάθε φορέας που ασκεί οικονομική δραστηριότητα, ανεξάρτητα από το νομικό καθεστώς που τον διέπει και τον τρόπο χρηματοδότησης του²⁰.

¹⁷ Απόφαση C-95/04 P - *British Airways κατά Επιτροπής*, σκ. 104. Η σκέψη αυτή επαναλαμβάνεται και στην απόφαση C-202/07 P - *France Télécom SA κατά Επιτροπής*, σκ. 105.

¹⁸ Καρύδης Γ., *Ευρωπαϊκό δίκαιο επιχειρήσεων και ανταγωνισμού: Θεμελιώδεις ελευθερίες-ανταγωνισμός- κρατικές ενισχύσεις*, όπ. π., σελ. 89.

¹⁹ Χριστιανός Β. (επιμέλεια), Μεταξάς Α. (συνεργασία), *Συνθήκη ΕΕ & ΣΛΕΕ*, όπ. π., σελ. 562 επ.

²⁰ ΔΕΚ, C-41/90, Hofner και Elser, ΔΕΚ, 17.2.1993, C-159/91, C-160/91, Poucet και Pistre , Federation francaise des societies d assurance, C-67/96, Albany.

Φαίνεται λοιπόν ότι η έννοια της «οικονομικής δραστηριότητας» διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στο χαρακτηρισμό ενός φορέα ως επιχείρησης. Το ΔΕΕ προσέδωσε στην έννοια της οικονομικής δραστηριότητας ευρύ περιεχόμενο ώστε να καλύπτει κάθε προσφορά αγαθών ή παροχή υπηρεσιών σε δεδομένη αγορά²¹. Συνεπώς, το κριτήριο ορισμού της επιχείρησης είναι λειτουργικό, αφού σχετίζεται με το είδος της δραστηριότητας και όχι με τη νομική φύση του φορέα που την ασκεί²². Στην υπόθεση 61/81, το Δικαστήριο έκρινε ότι ένας παραγωγικός συνεταιρισμός υπάγεται στην έννοια της επιχείρησης, παρά το ότι οργανώθηκε με την εθνική νομοθεσία κράτους μέλους, καθώς κρίσιμο στοιχείο είναι αυτό της οικονομικής δραστηριότητας, το οποίο εν προκειμένω πληρούταν. Με βάση την παραδοχή αυτή, καθίσταται σαφές ότι κάθε φορέας που ασκεί οικονομική δραστηριότητα και όχι δημόσια εξουσία δύναται να αποτελέσει επιχείρηση^{23,24}.

Έτσι, επιχείρηση μπορούν να αποτελέσουν φυσικά ή νομικά πρόσωπα, οργανισμοί και διοικητικές αρχές που δεν ασκούν δημόσια εξουσία αλλά οικονομική δραστηριότητα με βιομηχανικό ή εμπορικό χαρακτήρα, που μπορεί, καταρχήν, να εκπληρωθεί από ιδιωτική επιχείρηση με σκοπό το κέρδος²⁵. Συνεπώς, με τη συνδρομή του λειτουργικού κριτηρίου, τα φυσικά πρόσωπα²⁶, στα οποία συμπεριλαμβάνονται και οι ελεύθεροι επαγγελματίες²⁷, αποτελούν επιχείρηση, εφόσον ασκούν αυτόνομη οικονομική δραστηριότητα. Το ΔΕΕ, με την απόφαση της 18^{ης} Ιουνίου 1998, Επιτροπή κατά Ιταλίας, έκρινε ρητά ότι οι ελεύθεροι επαγγελματίες αποτελούν επιχείρηση. Αντιθέτως, δεν συνιστούν επιχειρήσεις κατά την έννοια των κανόνων ανταγωνισμού οι οργανισμοί που είναι επιφορτισμένοι με τη διαχείριση υποχρεωτικών συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης που βασίζονται στην αρχή της αλληλεγγύης²⁸. Ωστόσο, στην απόφαση *Federation francaise des societees d assurance* το Δικαστήριο έκρινε ότι ένας μη κερδοσκοπικός οργανισμός που διαχειρίζεται σύστημα ασφάλισης συντάξεων αποτελεί επιχείρηση και πως ο μη

²¹ ΔΕΚ, C-35/96, Επιτροπή κατά Ιταλίας, C-196/87.

²² Κρίσιμο στοιχείο είναι η ύπαρξη ανταγωνισμού με άλλες επιχειρήσεις, ενώ η μη ύπαρξη σκοπού κέρδους είναι αδιάφορη. (C-222/04, *Cassa di Risparmio di Firenze*).

²³ Eurocontrol, Diego Cali, Poucet.

²⁴ C-35/96, Επιτροπή κατά Ιταλίας.

²⁵ Σημείο 9 των προτάσεων του γενικού εισαγγελέα G. Tesaro στην υπόθεση Eurocontrol.

²⁶ ΔΕΚ, 170/83, προτάσεις γενικού εισαγγελέα Carl Otto Lenz.

²⁷ ΔΕΚ, απόφαση της 18^{ης} Ιουνίου 1998, Επιτροπή κατά Ιταλίας και C-35/96.

²⁸ ΔΕΚ, 17.2.1993, C-159/91, C-160/91, Poucet και Pistre, σκ.10-13, 18.

κερδοσκοπικός του χαρακτήρας δεν αρκεί για να μην υπαχθεί στην έννοια της επιχείρησης.

Στο ρυθμιστικό βεληνεκές του δικαίου του ανταγωνισμού, επιχείρηση μπορεί να συνιστά ένα νομικό ή φυσικό πρόσωπο ή μία **δημόσια οντότητα** που δεν ασκεί δημόσια εξουσία²⁹. Με βάση αυτή την παραδοχή, στους φορείς της ελευθερίας ανταγωνισμού συγκαταλέγονται και οι δημόσιες επιχειρήσεις που ασκούν οικονομική δραστηριότητα. Σύμφωνα με την Οδηγία της Επιτροπής 80/723, όπως τροποποιήθηκε από τις Οδηγίες 200/52 και 2006/111, δημόσια επιχείρηση είναι κάθε επιχείρηση στην οποία το δημόσιο δύναται να ασκήσει άμεσα ή έμμεσα λόγω κυριότητας, οικονομικής συμμετοχής ή δυνάμει ειδικών διατάξεων, αποφασιστική επιρροή³⁰. Η άσκηση αποφασιστικής επιρροής τεκμαίρεται όταν το Δημόσιο, είτε διαθέτει στην πλειοψηφία των δικαιωμάτων ψήφου που συνδέονται με τα εταιρικά μερίδια της επιχείρησης, είτε δύναται να ορίζει περισσότερα από τα μισά μέλη του διοικητικού, διευθυντικού ή εποπτικού οργάνου της επιχείρησης.

Στην έννοια της επιχείρησης εμπίπτουν και οι επιχειρήσεις του άρθρου 106 παρ.1 και 2 ΣΛΕΕ, ήτοι οι δημόσιες επιχειρήσεις και οι επιχειρήσεις που τους χορηγούνται ειδικά και αποκλειστικά προνόμια, καθώς επίσης και τα κρατικά μονοπώλια και οι επιχειρήσεις που επωμίζονται υπηρεσίες γενικού οικονομικού συμφέροντος, υπό την προϋπόθεση ότι οι κανόνες ανταγωνισμού δεν θα παρακωλύσουν την επίτευξη του ιδιαίτερου σκοπού που τους έχουν ανατεθεί.

Στο πλαίσιο των περί ανταγωνισμού διατάξεων των άρθρων 101 και 102 ΣΛΕΕ, ο όρος επιχείρηση πρέπει να νοείται ως 'αυτόνομη ενότητα που ασκεί οικονομική δραστηριότητα'^{31,32}. Κατά συνέπεια, οι εργαζόμενοι δεν αποτελούν επιχείρηση διότι δεν αναπτύσσουν ανεξάρτητη οικονομική δράση αλλά δραστηριότητα που περιορίζεται στο πλαίσιο της εργασίας που παρέχουν στον εργοδότη τους. Παρομοίως, η θυγατρική εταιρία που δεν καθορίζει αυτόνομα την συμπεριφορά της στην αγορά αλλά βρίσκεται υπό τον πλήρη έλεγχο της μητρικής της δεν συνιστά επιχείρηση κατά το άρθρο 101 παρ.1 ΣΛΕΕ διότι δεν διαθέτει οικονομική ανεξαρτησία κατά την άσκηση της οικονομικής της

²⁹ Όπως συμβαίνει στην περίπτωση των κρατικών ενισχύσεων.

³⁰ Χριστιανός Β. (επιμέλεια), Μεταξάς Α. (συνεργασία), «Συνθήκη ΕΕ & ΣΛΕΕ», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη 2012.

³¹ ΠΕΚ, T-11/89, Shell/Επιτροπής.

³² ΔΕΚ, C-41/90, Hofner και Elser, σκέψεις 22, 23.

δραστηριότητας³³. Αντίθετα, συνιστά από κοινού με τη μητρική μια ενιαία οικονομική ενότητα³⁴, διότι αδυνατεί να επηρεάσει αυτόνομα τις συνθήκες ανταγωνισμού στην αγορά. Η ανωτέρω προϋπόθεση αυτονομίας μεταξύ θυγατρικής και μητρικής δεν χρειάζεται να συντρέχει στην περίπτωση της καταχρηστικής εκμετάλλευσης δεσπόζουσας θέσης για να θεωρηθεί μια θυγατρική εταιρία επιχείρηση (C-73/95 P *Vihola*/ Επιτροπής).

Αξίζει να σημειωθεί πως τα μη οικονομικώς ενεργά πρόσωπα όπως οι καταναλωτές δεν είναι υποκείμενα των κανόνων του ανταγωνισμού αλλά περιφερειακοί παράμετροι του αγοραίου μηχανισμού και η προστασία τους προκύπτει αντανakλαστικά ως συνέπεια της εξισορρόπησης του μηχανισμού αυτού.

Στις περιπτώσεις των άρθρων 106 και 107 ΣΛΕΕ, που αφορούν στις κρατικές ενισχύσεις και στη λήψη μέτρων υπέρ ορισμένων ενισχύσεων, ως φορείς της ελευθερίας ανταγωνισμού ορίζονται τα ίδια τα κράτη μέλη, διότι νομιμοποιούνται να λαμβάνουν μέτρα ενισχύσεων υπέρ δημόσιων ή ιδιωτικών επιχειρήσεων. Όσον αφορά την χορήγηση κρατικών ενισχύσεων σε ιδιωτικές επιχειρήσεις, τα κράτη αποτελούν φορείς της ελευθερίας ανταγωνισμού, εφόσον η κρατική ενίσχυση ή οι κρατικοί πόροι χορηγούνται απευθείας μέσω αυτών³⁵ και όχι μέσω ιδιωτικών φορέων που ελέγχονται έντονα από κάποια δημόσια αρχή³⁶. Περαιτέρω, την ιδιότητα των κρατών μελών ως φορέων του ανταγωνισμού πιστοποιεί και η υποχρέωση που επωμίζονται, αφενός, να μην θεσπίζουν και, αφετέρου, να μην διατηρούν αντικοινοτικά και αντιανταγωνιστικά εθνικά μέτρα³⁷.

Αποδέκτες της ελευθερίας ανταγωνισμού (*Αλεξοπούλου Εντοχία-Μαρία*)

Οι διατάξεις 101 και 102 ΣΛΕΕ έχουν άμεσο αποτέλεσμα, καθώς δημιουργούν απευθείας δικαιώματα και υποχρεώσεις στους ιδιώτες, ενώ η παραβίασή τους συνεπάγεται την επιβολή αυστηρών κυρώσεων, συμπεριλαμβανομένων και προστίμων. Από νωρίς το Δικαστήριο (απόφαση 106/77-*Amministrazione delle*

³³ Σημεία 213- 217 των προτάσεων του γενικού εισαγγελέα F. Jacobs.

³⁴ ΔΕΚ, C-73/95 P, *Vihola*/ Επιτροπής.

³⁵ ΔΕΚ, C-379/98, *Preussen Elektra*.

³⁶ ΔΕΚ, C-379/98, *Preussen Elektra*, ΔΕΚ, 249/81, Επιτροπή κατά Ιρλανδίας, ΔΕΚ, C-17/91, *Lornoy and others*.

³⁷ Υπόθεση *Ahmed Saeed*, 66/88.

finanze dello Stato κατά Simmenthal) είχε ορίσει το άμεσο αποτέλεσμα ως «...άμεσα δικαιώματα και υποχρεώσεις που πηγάζουν από ενωσιακές διατάξεις για όλους αυτούς τους οποίους αφορούν, είτε πρόκειται για κράτη μέλη είτε για ιδιώτες που εμπλέκονται σε έννομες σχέσεις ρυθμιζόμενες από το κοινοτικό δίκαιο» (σκέψη 15). Το γεγονός ότι στο πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο ανταγωνισμού δεν υπάρχει ρητή πρόβλεψη αναφορικά με τις αξιώσεις αδικοπρακτικής φύσης εκ μέρους των θυμάτων μιας αντιανταγωνιστικής πρακτικής³⁸, δημιούργησε την ανάγκη στους κόλπους των δικαιοδοτικών οργάνων της Ένωσης να καλύψουν την αβεβαιότητα που δημιουργούσε το συγκεκριμένο νομοθετικό κενό, καθιστώντας σαφές ότι η αρχή της άμεσης εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου βρίσκει εφαρμογή και στα πλαίσια των κανόνων ανταγωνισμού.

Η παραδοχή αυτή δεν απορρέει από τη νομολογία του Δικαστηρίου μόνο (ενδεικτική υπήρξε η απόφαση 127/7-*BRT κατά SABAM*), αλλά και από το νέο Κανονισμό 1/2003 που αντικατέστησε τον 17/62, ο οποίος αναβάθμισε σημαντικά το ρόλο των εθνικών αρχών³⁹. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα άρθρα 5 και 6 του Κεφαλαίου II του Κανονισμού και το άρ. 15 του Κεφαλαίου IV, τα οποία και μεμονωμένα αλλά και συνολικά ιδωμένα δείχνουν τον ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο που κατέχουν πλέον τα εθνικά δικαστήρια, παράλληλα με τα ενωσιακά δικαιοδοτικά όργανα, στην προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού στην Ένωση, από τις αρμοδιότητες που τους απονέμονται.

Παρόλο που οι διατάξεις δημιουργούν άμεσο αποτέλεσμα για τους ιδιώτες (κατ' επέκταση και για τις επιχειρήσεις) και δεν απευθύνονται στα κράτη-μέλη, δημιουργούν για αυτά την υποχρέωση σεβασμού και αποχής από πράξεις που θα οδηγούσαν στη διαμόρφωση τιμών της αγοράς που κατά τ' άλλα διέπεται από αυτάρκεια (αρνητική υποχρέωση). Κατ' επέκταση, τα κράτη-μέλη μόνο ως έμμεσοι αποδέκτες των διατάξεων 101 και 102 θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν και κατ' εξαίρεση, αφού κύριοι αποδέκτες τους είναι οι ιδιώτες μέσω του άμεσου αποτελέσματος που προαναφέρθηκε. Κριτήριο για την υπαγωγή ενός προσώπου-φορέα στις διατάξεις περί ανταγωνισμού είναι το λειτουργικό ' Γι' αυτό και τα μη

³⁸ Σχετική είναι η Οδηγία 2014/104/ΕΕ σχετικά με τις αγωγές αποζημίωσης για παραβάσεις του δικαίου του ανταγωνισμού, η οποία στοχεύει, μέσω της εναρμόνισης των εθνικών συστημάτων, στη διευκόλυνση της άσκησης αγωγών αποζημίωσης για παραβίαση αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας.

³⁹ Παπαδοπούλου Ρ.-Ε., «Το καθεστώς ελεύθερου ανταγωνισμού υπό το φως της δημοκρατικής αρχής», όπ. π., σελ. 377.

οικονομικώς ενεργά πρόσωπα μόνο κατ' εξαίρεση μπορούν να θεωρηθούν ως αποδέκτες των ευεργετικών καθολικών αποτελεσμάτων που συνεπάγεται η ελευθερία ανταγωνισμού.

Αξιοσημείωτη είναι η απόφαση του ΠΕΚ T-353/94-*Postbank NV κατά Επιτροπής*⁴⁰, η οποία αφορούσε την παραβίαση επαγγελματικού απορρήτου της προαναφερθείσας τράπεζας και συνακολούθως τη στέρηση ενός σημαντικού δικαιώματος άμυνάς της μέσω στοιχείων που είχε συλλέξει η Επιτροπή και μετά το πέρας της διοικητικής διαδικασίας γνωστοποίησε. Ειδικότερα, στη σκέψη 89 το Δικαστήριο ανέφερε ότι, στο πλαίσιο του άμεσου αποτελέσματος των άρ. 101 και 102 και των δικαιωμάτων που προστατεύουν, η Επιτροπή οφείλει αντίστοιχα να εγγυάται και την προστασία εμπιστευτικών στοιχείων και επαγγελματικών απορρήτων από τις επιχειρήσεις. Την απόφαση αυτή προσηπικυρώνει και η C-282/95- *P-Guérin automobiles κατά Επιτροπής*, όπου κρίθηκε ότι «...μια επιχείρηση που εκτιμά ότι ζημιώνεται από θίγουςα τον ανταγωνισμό συμπεριφορά, μπορεί να επικαλεστεί ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, ιδίως οσάκις η Επιτροπή αποφασίζει να μη δώσει ευνοϊκή συνέχεια στην καταγγελία της, τα δικαιώματα που αντλεί από τα άρθρα 101 και 102 ΣΛΕΕ» (σκέψη 39). Μάλιστα, στην απόφαση C-234/89-*Delimitis κατά Henninger Bräu*, το Δικαστήριο θεμελίωσε το άμεσο αποτέλεσμα των άρθρων 101 και 102 στη συναρμοδιότητα Επιτροπής και εθνικών δικαστηρίων για την εφαρμογή τους (σκέψη 45).

Από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ ακόμα γινόταν αποδεκτό ότι, όταν επρόκειτο για μέτρα των κρατών-μελών σχετικά με δημόσιες επιχειρήσεις ή επιχειρήσεις με ειδικά ή αποκλειστικά δικαιώματα, αποκτά και το νυν άρ. 106 ΣΛΕΕ σε συνδυασμό με τις διατάξεις αυτές άμεσο αποτέλεσμα, θεμελιώνοντας δικαιώματα ιδιωτών που χρήζουν προστασίας από τα εθνικά δικαστήρια. Αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι ότι το άρ. 106 μπορεί να έχει μεν άμεσο αποτέλεσμα, υπό την έννοια ότι γεννά υπέρ των ιδιωτών δικαιώματα, τα οποία τα εθνικά δικαστήρια υποχρεούνται να προστατεύουν, αλλά μόνο και συνδυαστικά στο πλαίσιο του άρ. 102 ΣΛΕΕ⁴¹, γεγονός που σημαίνει, σύμφωνα και με την απόφαση C-179/90-*Merci Convenzionali Porto di Genova*

⁴⁰ Χριστιανός Β. / Κουσκουνά Μ. / Παπαδοπούλου Ρ.-Ε. / Περάκης Μ., *Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα από τη νομολογία*, όπ. π., σελ. 389 επ.

⁴¹ Χριστιανός Β. / Κουσκουνά Μ. / Παπαδοπούλου Ρ.-Ε. / Περάκης Μ., *Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα από τη νομολογία*, όπ. π., σελ. 466 επ.

(σκέψη 23), ότι πρέπει να αποδειχθεί παραβίαση ενός δεύτερου άρθρου⁴². Σχετικά, στην απόφαση 202/88-Γαλλία κατά Επιτροπής, κρίθηκε η κατάφαση της παραβίασης του άρ. 106 παρ. 1 ΣΛΕΕ σε συνδυασμό με το άρθρο 28 ΣΛΕΕ για την ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων (αντίστοιχα κρίθηκε και στην απόφαση 18/88-RTT κατά GB-Inno-BM, καθώς και στην απόφαση 155/73 – Sacchi, σκέψη 18)⁴³.

Στο πλαίσιο του άρ. 107 ΣΛΕΕ αναφορικά με τις κρατικές ενισχύσεις, ανεξάρτητα από το αν αυτές τελικά κριθούν παράνομες ή συμβατές με το ενωσιακό δίκαιο, αποδέκτες είναι συγκεκριμένες⁴⁴ επιχειρήσεις (ή λοιποί τομείς οικονομικής δραστηριότητας). Κριτήριο εδώ, όπως και στις υπόλοιπες διατάξεις περί ανταγωνισμού, για την έννοια της επιχείρησης, είναι το λειτουργικό.

Η ελευθερία ανταγωνισμού ως δικαίωμα και υποχρέωση (Ευσταθίου Αναστάσιος)

Η ελευθερία ανταγωνισμού αποτελεί κίνητρο της άσκησης και βελτίωσης των προσφερόμενων αγαθών και υπηρεσιών, της ευνοϊκής για τον καταναλωτή διαμόρφωσης των όρων παροχής πώλησης και προπωλητικής και μεταπωλητικής εξυπηρέτησης, καθώς και αναγκαία προϋπόθεση για την ανάπτυξη της εθνικής οικονομίας⁴⁵. Αποτελεί συγκεκριμενοποίηση του ατομικού δικαιώματος της οικονομικής ελευθερίας και συνίσταται στα εξής⁴⁶: Ο καθένας έχει το δικαίωμα να ανταγωνίζεται, να διαμορφώνει την ανταγωνιστική του δράση και τα μέσα της ελεύθερα. Επιπρόσθετα, περιλαμβάνει το δικαίωμα της μη συμμετοχής στον οικονομικό ανταγωνισμό και την ιδέα η αγορά πρέπει να είναι ελεύθερη ώστε ο καθένας να συναλλάσσεται ελεύθερα. Χωρίς ανταγωνιστική ελευθερία δε νοείται συμβατική ελευθερία. Το δικαίωμα αυτό συνεπάγεται ότι καθένας έχει δικαίωμα συμμετοχής στον ανταγωνιστικό οικονομικό χώρο, καθορίζοντας κατά την κρίση του τη συμπεριφορά του κατά τη ζήτηση και προσφορά των αγαθών⁴⁷. Διαφαίνεται λοιπόν πως η ελευθερία ανταγωνισμού αποτελεί μια σύνθετη έννοια που συνίσταται κυρίως στην ελεύθερη και απρόσκοπτη ανάπτυξη οικονομικής και επιχειρηματικής

⁴² Bellamy & Child, *European Community Law of Competition*, όπ. π., σελ. 1038.

⁴³ Bellamy & Child, όπ. π., σελ. 1042.

⁴⁴ Εναργές παράδειγμα επιχειρήσεων αποτελούν τα τραπεζικά ιδρύματα, στα οποία χορηγήθηκαν κρατικές ενισχύσεις προς αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης. Βλ. σχετικά Παπαδοπούλου Ρ.-Ε., «Το καθεστώς ελεύθερου ανταγωνισμού υπό το φως της δημοκρατικής αρχής», όπ. π., σελ. 385.

⁴⁵ Δαγτόγλου Π.Δ. σελ. 1004.

⁴⁶ Κοτσίρης Λ.Ε. σελ. 26.

⁴⁷ Κοτσίρης Λ.Ε. όπ. π. σελ. 26.

δραστηριότητας, μέσω της οποίας συντελείται κοινωνικοοικονομική πρόοδος και ενθαρρύνεται η ιδιωτική πρωτοβουλία και η καινοτομία.

Στο κοινοτικό επίπεδο, η ελευθερία ανταγωνισμού περιέχει τόσο θετικό όσο και αρνητικό περιεχόμενο, το οποίο εκφράζεται με τη μορφή δικαιώματος και υποχρέωσης αντίστοιχα. Στη συνέχεια, θα επιχειρηθεί μια εννοιολογική προσέγγιση των άρθρων του ανταγωνισμού, όπως αναγράφονται στη Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ώστε να διερευνηθούν οι ποικίλες εκφάνσεις της ελευθερίας ανταγωνισμού υπό το πρίσμα των υποχρεώσεων που επιτάσσουν και των δικαιωμάτων που εξ αντιδιαστολής ανακύπτουν εξ αυτών. Επομένως, η ελευθερία ανταγωνισμού μπορεί, υπό τη συνδρομή των κατάλληλων συνθηκών, να παίρνει τη μορφή είτε δικαιώματος είτε υποχρέωσης. όπως φαίνεται στα άρθρα 101 έως 109 ΣΛΕΕ.

Στο άρθρο **101 παρ.1 ΣΛΕΕ** καθιερώνεται η υποχρέωση των επιχειρήσεων και των ενώσεων επιχειρήσεων να απέχουν από την κατάρτιση συμφωνιών, κάθετων συμπράξεων, κοινών αποφάσεων και εναρμονισμένων πρακτικών, οι οποίες δύνανται να επηρεάσουν το εμπόριο μεταξύ των κρατών μελών και μπορούν να έχουν ως αντικείμενο ή ως αποτέλεσμα την παρεμπόδιση ή την νόθευση του ανταγωνισμού στην Κοινή Αγορά⁴⁸⁴⁹.

Εξ αντιδιαστολής από τα ανωτέρω συνάγεται το συμπέρασμα ότι δεν απαγορεύονται απόλυτα όλες οι συμπράξεις μεταξύ των επιχειρήσεων παρά μόνο οι αντανταγωνιστικές⁵⁰. Κατ' επέκταση, οι φορείς της ελευθερίας ανταγωνισμού έχουν το αναφαίρετο δικαίωμα να προβαίνουν στην κατάρτιση συμφωνιών και αποφάσεων που δεν συνεπάγονται τον επηρεασμό του διακοινοτικού εμπορίου⁵¹ και τη στρέβλωση του ανταγωνισμού. Η βασική αρχή ερμηνείας του 101 παρ1 ΣΛΕΕ είναι η αρχή της ανεξαρτησίας δράσης. Σύμφωνα με πάγια νομολογία των ενωσιακών δικαστηρίων, κάθε οικονομικός παράγοντας καθορίζει ανεξάρτητα την πολιτική που πρόκειται να ακολουθήσει στη σχετική αγορά στην οποία δραστηριοποιείται⁵². Καθίσταται λοιπόν κατανοητό ότι σκοπός της εν λόγω διάταξης είναι η προστασία

⁴⁸ C- 277/87, Sandoz Prodotti Farmaceutici κατά Επιτροπής.

⁴⁹ ΔΕΚ C-209/07, Beef Industry Development, Barry Brothers.

⁵⁰ ΠΕΚ, T-142/89, Boel κατά Επιτροπής.

⁵¹ Αρνητικό επηρεασμό του διακοινοτικού εμπορίου επιφέρει η στεγανοποίηση των εθνικών αγορών και η μεταβολή της δομής του ανταγωνισμού, παράγοντες που αποτρέπουν την πραγμάτωση της ενιαίας αγοράς.

⁵² ΔΕΕ, C-49/92 P, Anic Partecipazioni, σκέψη 116.

των ανταγωνιστών, των καταναλωτών και πρωτίστως του ίδιου του ανταγωνισμού ως θεσμού⁵³.

Αναλυτικότερα, με τον γενικότερο όρο συμπράξεις νοούνται οι συμφωνίες⁵⁴, οι αποφάσεις⁵⁵ ενώσεων επιχειρήσεων καθώς επίσης και οι εναρμονισμένες πρακτικές. Ως συμφωνίες ορίζονται οι δεσμευτικές για τα συμβαλλόμενα μέρη συμβάσεις ανεξαρτήτως του τύπου και του βαθμού δεσμευτικότητας τους⁵⁶, οι οποίες μπορούν να είναι οριζόντιες ή κάθετες. Διευκρινίζεται ότι δεν αποτελούν απαγορευμένες συμφωνίες όσες επιφέρουν ασήμαντο, από άποψη θέσης και μεριδίου των εμπλεκόμενων επιχειρήσεων, αποτέλεσμα στην αγορά⁵⁷. Στην υπόθεση C-67/96, Albany, το ΔΕΕ έκρινε ότι οι συλλογικές συμβάσεις μεταξύ αντιπροσωπευτικών οργανώσεων και εργοδοτών με σκοπό τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας δεν εμπίπτουν στην απαγόρευση του 101 παρ1 ΣΛΕΕ καθώς ορισμένα περιοριστικά του ανταγωνισμού αποτελέσματα είναι σύμφυτα με τις συλλογικές συμβάσεις⁵⁸.

Μάλιστα, σύμφωνα με την ‘Ανακοίνωση σχετικά με τις συμφωνίες ήσσονος σημασίας ή ‘de minimis’⁵⁹ της Επιτροπής μια συμφωνία μεταξύ επιχειρήσεων δεν περιορίζει σημαντικά τον ανταγωνισμό, εάν τα συμβαλλόμενα μέρη κατέχουν συνολικό μερίδιο αγοράς μικρότερο από το 10% στις αγορές που επηρεάζονται από τη συμφωνία και εάν το μερίδιο της αγοράς του κάθε μέρους δεν υπερβαίνει το 15% σε καμία από τις αγορές που επηρεάζονται από τη συμφωνία. Η μη δεσμευτική ισχύς της ανακοίνωσης της Επιτροπής (soft law) δεν υπονομεύει τη σημασία της, αφού λειτουργεί ως κατευθυντήρια γραμμή για την πολιτική που οφείλουν να υιοθετήσουν οι επιχειρήσεις και οι ενώσεις επιχειρήσεων. Αντίστοιχο σκοπό επιτελούν και οι ανακοινώσεις ομαδικών απαλλαγών που θεσπίζει η Επιτροπή, βάσει των οποίων υποδεικνύει στις επιχειρήσεις τους όρους που πρέπει να πληρούν στις μεταξύ τους συμφωνίες, ώστε να μην υποπέσουν σε αντιαναγωνιστικές συμπεριφορές. Με βάση τις παρατηρήσεις που προηγήθηκαν, εμπεδώνεται το αναντίρρητο δικαίωμα των

⁵³ «Η προστασία της δομής της αγοράς ως κριτήριο συνυπολογισμού στον περιορισμό του ανταγωνισμού», Σοφία Ι. Γκουγκουστάμου, Περιοδικό Ευρωπαϊών Πολιτείων, τεύχος 2010.

⁵⁴ ΠΕΚ, T-142/89, Boel κατά Επιτροπής.

⁵⁵ Από τη νομολογία προκύπτει ότι, όταν μια απόφαση αποτελεί μονομερή συμπεριφορά της επιχείρησης, η απόφαση δεν εμπίπτει στην απαγόρευση του 101 παρ.1 ΣΛΕΕ, C-107/82.

⁵⁶ Όπως είναι για παράδειγμα οι συμφωνίες κυρίων, βλ. σχετικά ΔΕΕ C-41/69, Chemiefarma κατά Επιτροπής.

⁵⁷ ΔΕΚ, 18.04.1998, Javico / Yves Saint Laurent Parfums SA, C-306/96.

⁵⁸ ΔΕΚ 21.9.1999, C-67/96, Albany, σκ.59-60.

⁵⁹ ΕΕ 2001/C368/96.

επιχειρήσεων να συνάπτουν απρόσκοπτα συμφωνίες οι οποίες δεν εμπίπτουν στην απαγόρευση του 101 παρ1 ΣΛΕΕ⁶⁰.

Η εναρμονισμένη πρακτική⁶¹ αποτελεί είδος άτυπης συμφωνίας με στόχο την επίτευξη συγκεκριμένου αποτελέσματος. Σύμφωνα με το ΔΕΕ, η εναρμονισμένη πρακτική υποδηλώνει ένα είδος συντονισμού μεταξύ των επιχειρήσεων, ο οποίος αντικαθιστά τους επιχειρηματικούς κινδύνους με πρακτική συνεργασία και συνειδητή σύμπτωση των βουλήσεων των μερών. Από την εναρμονισμένη πρακτική πρέπει να διακρίνεται η απλή παράλληλη συμπεριφορά μεταξύ των επιχειρήσεων, η οποία είναι καθόλα νόμιμη. Σύμφωνα με την απόφαση ΔΕΚ 40-48/73, Suiker Unie and Others, η απαγόρευση του άρθρου 101 παρ1 ΣΛΕΕ δεν θίγει το δικαίωμα των επιχειρήσεων να προσαρμόζουν την επιχειρηματική τους συμπεριφορά σε αυτή των ανταγωνιστών τους⁶² αλλά κάθε άμεση ή έμμεση επαφή μεταξύ των επιχειρήσεων αυτών, η οποία έχει ως αντικείμενο ή ως αποτέλεσμα την νόθευση των ομαλών συνθηκών ανταγωνισμού⁶³.

Όσον αφορά τις αποφάσεις ενώσεων επιχειρήσεων που αναφέρονται στο άρθρο 101 παρ1, αυτές κρίνονται καταρχήν ως αντίθετες με την εσωτερική αγορά. Ωστόσο, από τη νομολογία προκύπτει ότι, όταν μια απόφαση αποτελεί μονομερή συμπεριφορά της επιχείρησης, η απόφαση δεν εμπίπτει στην απαγόρευση του 101 παρ.1 ΣΛΕΕ⁶⁴.

Στην περίπτωση κατά την οποία κριθεί ότι μια σύμπραξη εμπίπτει στην απαγόρευση του άρθρου 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ πριν κριθεί αυτοδικαίως άκυρη πρέπει να υποβληθεί σε ένα δεύτερο επίπεδο νομικής αξιολόγησης των θετικών επιπτώσεων που ενδέχεται να παρουσιάζει στην εσωτερική αγορά. Ειδικότερα, για να χαρεί της εξαίρεσης του 101παρ3 ΣΛΕΕ, η σύμπραξη πρέπει να συμβάλλει στη βελτίωση της παραγωγής ή της διανομής των προϊόντων ή στην προώθηση της τεχνικής ή οικονομικής προόδου, εξασφαλίζοντας στους καταναλωτές δίκαιο τμήμα από το όφελος που προκύπτει και παράλληλα να μην επιβάλλει στις επιχειρήσεις μη αναγκαίους περιορισμούς για την επίτευξη των στόχων αυτών, ούτε να τους παρέχει

⁶⁰ Οι συμφωνίες ή οι εναρμονισμένες πρακτικές που συνίστανται στον καθορισμό των τιμών κρίνονται παγίως ως παράνομες και μη δεκτικές απαλλαγής δυνάμει του 101 ΣΛΕΕ επειδή δεν εμφανίζουν κανένα θετικό στοιχείο που υπερσκελίζει το αρνητικό τους αποτέλεσμα.

⁶¹ ΔΕΚ, 14.7.1972, ICI and others/ Επιτροπής “Dyestuffs”.

⁶² ΔΕΚ, 40-48/73, Suiker Unie and others.

⁶³ ΔΕΚ, 21.02.1973, Continental Can/ Επιτροπής.

⁶⁴ C-107/82, AEG κατά Επιτροπής.

τη δυνατότητα κατάργησης του ανταγωνισμού σε σημαντικό τμήμα της αγοράς. Εφόσον συντρέχουν σωρευτικά οι εξαντλητικές προϋποθέσεις της εξαίρεσης που εισάγει το 101 παρ3 ΣΛΕΕ η σύμπραξη καταλαμβάνεται από το τεκμήριο νομιμότητας και θεωρείται συμβατή με τους στόχους του ανταγωνισμού. Ως εκ τούτου, απαλλάσσεται αυτόματα από την θεσπισμένη απαγόρευση, χωρίς να εξαρτάται από καμία άλλη προϋπόθεση ή από την έκδοση προηγούμενης σχετικής απόφασης⁶⁵ και δεν μπορεί να κριθεί παράνομη από εθνική διοικητική αρχή ή δικαστήριο. Το παραπάνω αποτελεί καινοτομία που εισήχθη με τον Κανονισμό 1/2003, ο οποίος δεν στηρίζεται στη λογική της προηγούμενης κοινοποίησης αλλά στον εκ των υστέρων έλεγχο.

Παρόλο που η απαγόρευση που θεσπίζει η ανωτέρω διάταξη δεν απευθύνεται στα κράτη μέλη, το ΔΕΕ έχει αποφανθεί με πάγια νομολογία ότι γεννάται για τα τελευταία η αρνητική υποχρέωση να απέχουν από τη λήψη μονομερών εθνικών μέτρων ικανών να επηρεάσουν την ελεύθερη διαμόρφωση τιμών υπό καθεστώς ελεύθερου ανταγωνισμού που επιφέρουν πλήγμα στον αυτορρυθμιζόμενο χαρακτήρα της Αγοράς⁶⁶. Καθίσταται λοιπόν σαφές ότι το κοινοτικό δίκαιο αποδοκιμάζει τις αυθαίρετες κρατικές παρεμβάσεις στη λειτουργία της αγοράς⁶⁷ και παγιώνει τη δημοκρατική υπόσταση της ελευθερίας του ανταγωνισμού θεσπίζοντας έναν καταρχήν κλειστό στις παρεμβάσεις των κρατών μελών χώρο. Σε συνδυασμό με το άρθρο 4 παρ.3 ΣΛΕΕ, όπου κατοχυρώνεται το καθήκον συνεργασίας των κρατών μελών με την Ένωση, η ανωτέρω υποχρέωση συνεπάγεται ότι οι εθνικές αρχές οφείλουν, αφενός να μην εφαρμόζουν την αντίθετη με το κοινοτικό δίκαιο εθνική νομοθεσία⁶⁸, αφετέρου να μην ωθούν τις επιχειρήσεις να παραβιάσουν το ανταγωνιστικό κεκτημένο⁶⁹.

Σύμφωνα με το άρθρο **102 ΣΛΕΕ** μια επιχείρηση κατέχει δεσπόζουσα θέση όταν κατέχει θέση οικονομικής ισχύος που της επιτρέπει να διαμορφώνει την επιχειρηματική της συμπεριφορά ανεξάρτητα από τη δράση των ανταγωνιστών, των πελατών και των καταναλωτών της, υπερπηδώντας τους περιορισμούς που υπάρχουν σε μια ανταγωνιστική αγορά. Καθοριστικό ρόλο διαδραματίζει το αντικειμενικό

⁶⁵ Ε. Λιάσκος, Το νέο σύστημα εφαρμογής του Κοινοτικού Δικαίου Ανταγωνισμού, Εκδόσεις Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν. Σάκουλας, 2008.

⁶⁶ ΔΕΚ, INNO/ ATAB, 13/77.

⁶⁷ ΔΕΕ, C-7/95, John Deere Ltd/ Επιτροπής.

⁶⁸ ΕΕ C 101 της 27.4.2004, ΔΕΚ, 311/85 VVR, ΔΕΚ, C-198/01, CIF.

⁶⁹ T- 88/92, Givenchy κατά Leclerc.

στοιχείο της παρακώλυσης του ελεύθερου ανταγωνισμού και όχι η υποκειμενική πρόθεση της επιχείρησης, γεγονός που πιστοποιεί την αντικειμενική έννοια της κατάχρησης, η οποία εντοπίζεται πάντα σε μια σχετική αγορά.

Η απαγόρευση που θεσπίζεται στο άρθρο 102 ΣΛΕΕ δεν συνίσταται στην κατοχή ή διατήρηση δεσπόζουσας θέσης, η οποία κρίνεται καθόλα θεμιτή και αποτελεί δικαίωμα των επιχειρήσεων, αλλά στην καταχρηστική εκμετάλλευση αυτής από μια ή περισσότερες επιχειρήσεις εντός της κοινής αγοράς ή σημαντικού τμήματός αυτής. Το ΔΕΕ, με την απόφαση C18/93, Corsica Ferries κατά Corpo dei piloti del porto di Genova, έκρινε ότι η δημιουργία δεσπόζουσας θέσης διαμέσου της χορήγησης από ένα κράτος μέλος αποκλειστικών δικαιωμάτων σε μία επιχείρηση δεν είναι αυτοδικαίως ασυμβίβαστη με το άρθρο 102 ΣΛΕΕ, στο μέτρο που η τελευταία διάταξη δεν απαγορεύει την κατοχή δεσπόζουσας θέσης αλλά την κατάχρηση αυτής. Απαγορεύεται, συνεπώς, μόνο η εκμετάλλευση της δεσπόζουσας θέσης σε βαθμό που αποκλείει ή περιορίζει ουσιωδώς τον ανταγωνισμό με το να επιβάλλει τιμές, όρους ή άλλες συνθήκες συναλλαγών που δεν συνάδουν με την ομαλή λειτουργία της αγοράς⁷⁰. Εν προκειμένω, η υποχρέωση έναντι των επιχειρηματικών οντοτήτων έγκειται στην αποχή από την κατάχρηση της δεσπόζουσας θέσης, στο μέτρο που η κατάχρηση αυτή δύναται να επηρεάσει το εμπόριο μεταξύ των κρατών μελών ή να επιφέρει καίριο πλήγμα στην λειτουργία του ανταγωνισμού.

Επιπρόσθετα, η άρνηση εκ μέρους μιας κατέχουσας δεσπόζουσα θέση επιχείρησης να χορηγήσει σε τρίτο ενδιαφερόμενο άδεια για τη χρήση ενός προϊόντος που καλύπτεται από δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας συνιστά δικαίωμα της επιχείρησης αν και υπό προϋποθέσεις μπορεί να χαρακτηριστεί καταχρηστική.

Οι συγκεντρώσεις επιχειρήσεων δεν ορίζονται σε συγκεκριμένη διάταξη της Συνθήκης παρά το ότι αποτελούν απτή έκφραση του ανταγωνισμού, η οποία δύναται να παρακωλύσει την εύρυθμη λειτουργία της αγοράς. Η υπαγωγή μιας επιχείρησης στον έλεγχο μιας άλλης, είτε με την αγορά της πλειονότητας ή του συνόλου των μετοχών της είτε με τη μορφή της συγχώνευσης κρίνεται κατ' αρχήν ως ασυμβίβαστη με τον ανταγωνισμό, ωστόσο μπορεί, υπό τη συνδρομή των κατάλληλων προϋποθέσεων, να αποβεί καταλυτική για την οικονομική επιβίωση της. Θεμιτές κρίνονται λοιπόν οι συγκεντρώσεις που αποσκοπούν στην αποτροπή της πτώχευσης

⁷⁰ ΔΕΕ, 5/76, Hoffmann- La Roche

ή που συμβάλλουν στην βελτίωση της παραγωγής, στην προώθηση της οικονομικής προόδου και παράλληλα εξασφαλίζουν στους καταναλωτές δίκαιο μέρος της ωφέλειας δίχως να περιορίζουν τον ανταγωνισμό. Η υποχρέωση των επιχειρήσεων να παραλείπουν να επιδίδονται σε συγκεντρώσεις μεταξύ τους ενεργοποιείται σε περίπτωση που η συγκέντρωση ενδέχεται να άρει τη λειτουργία της αγοράς, είτε επιφέροντας σημαντική παρακώλυση του αποτελεσματικού ανταγωνισμού⁷¹, είτε εγκαθιστώντας μονοπώλια ή ολιγοπώλια.

Το άρθρο **106 ΣΛΕΕ** επιβάλλει μια υποχρέωση σεβασμού των κανόνων της Ένωσης, η οποία εκδηλώνεται υπό τη μορφή πράξεων και παραλείψεων⁷². Κατοχυρώνει ρητά την υποχρέωση των κρατών να εφαρμόζουν τους κανόνες ανταγωνισμού και ιδίως εκείνους που αφορούν στις σχέσεις τους με τις δημόσιες επιχειρήσεις και τις επιχειρήσεις στις οποίες χορηγούν ειδικά ή αποκλειστικά δικαιώματα⁷³. Ως αποτέλεσμα, απαγορεύεται κάθε διαφοροποιημένη μεταχείριση, η οποία θα αλλοίωνε τους όρους λειτουργίας του ανταγωνισμού, υπέρ των επιχειρήσεων του δημοσίου τομέα σε βάρος του ιδιωτικού. Οριοθετείται έτσι η υποχρέωση των κρατών, αφενός να μην θεσπίζουν και αφετέρου, να μην διατηρούν υπέρ των επιχειρήσεων αυτών μέτρα αντίθετα προς τους κανόνες του ανταγωνισμού⁷⁴. Σκοπός της εν λόγω διάταξης είναι η αποτροπή της νόθευσης του ανταγωνισμού από κρατικές παρεμβάσεις που θα χορηγούσαν στις δημόσιες επιχειρήσεις αθέμιτο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα στην Κοινή Αγορά.

Το 106 παρ.2 ΣΛΕΕ προβλέπει ρητά την υπαγωγή των επιχειρήσεων οι οποίες είναι κρατικά μονοπώλια ή επωμίζονται υπηρεσίες γενικού οικονομικού συμφέροντος (ΥΓΟΣ) στους κανόνες ανταγωνισμού, εκτός εάν κριθεί ότι η εφαρμογή των ανταγωνιστικών κανόνων παρακωλύει την επίτευξη της ιδιαίτερης αποστολής που τους έχει ανατεθεί. Επί συνδρομής της προαναφερθείσας προϋπόθεσης, τα κράτη διατηρούν το δικαίωμα να θεσπίζουν μέτρα που ευνοούν τα κρατικά μονοπώλια και τις επιχειρήσεις που επωμίζονται μια αποστολή γενικού συμφέροντος⁷⁵. Σημειώνεται ότι η εξαίρεση αυτή υπόκειται στο περιορισμό ότι το ενδοκοινοτικό εμπόριο δεν πρέπει να επηρεάζεται σε βαθμό ο οποίος αντίκειται στο συμφέρον της Ένωσης.

⁷¹ Σύμφωνα με τον κανονισμό 139/2004.

⁷² «Δεν θεσπίζουν ούτε διατηρούν μέτρα αντίθετα προς τους κανόνες των Συνθηκών».

⁷³ Αποκλειστικά προνόμια είναι τα εκ του νόμου χορηγούμενα μονοπώλια.

⁷⁴ ΔΕΚ, C-179/90, *Merci Convenzionali Porto di Genova κατά Siderurgica Gabrielli*.

⁷⁵ ΔΕΚ, C-280/00, *Altmark Trans και Regierungspräsidium Magdeburg*.

Ειδικότερα, οι επιχειρήσεις που επωμίζονται υπηρεσίες γενικού οικονομικού συμφέροντος (ΥΓΟΣ) διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στο οικοδομικό και θεσμικό οικοδόμημα των κρατών μελών της Ε.Ε., γεγονός που αποτυπώνεται στην διάταξη του άρθρου 14 της ΣΕΕ. Προαναφέρθηκε ότι οι εν λόγω επιχειρήσεις υπάγονται στους κανόνες ανταγωνισμού, υπό την προϋπόθεση ότι οι κανόνες αυτοί δεν θα αποτελέσουν τροχοπέδη στην επίτευξη της ιδιαίτερης αποστολής που τους έχει ανατεθεί. Χαρακτηριστικά, στην υπόθεση Corbeau (C-320/91), που αφορούσε το μονοπώλιο ταχυδρομικών υπηρεσιών, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι ο περιορισμός του ανταγωνισμού ήταν, εν προκειμένω, αναγκαίος ώστε να επιτευχθεί απρόσκοπτα η αποστολή γενικού συμφέροντος που επωμιζόταν η συγκεκριμένη επιχείρηση. Μάλιστα, στους τομείς ΥΓΟΣ που υπόκεινται σε απελευθέρωση, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να διασφαλίσουν την πραγμάτωση της αποστολής των εν λόγω επιχειρήσεων, είτε παρέχοντας αντισταθμίσεις με την μορφή κρατικών ενισχύσεων, είτε μέσω της χορήγησης ειδικών ή αποκλειστικών δικαιωμάτων. Οι εθνικές αρχές διαθέτουν ευρεία διακριτική ευχέρεια στην οργάνωση υπηρεσιών κοινής ωφέλειας, πρέπει όμως οι τελευταίες να πληρούν τα κριτήρια του κοινοτικού δικαίου ώστε να εμπίπτουν στην έννοια των υπηρεσιών γενικού οικονομικού συμφέροντος⁷⁶.

Η ελευθερία ανταγωνισμού εμφανίζεται πρωτίστως υπό το πρίσμα της αρνητικής υποχρέωσης στην περίπτωση των κρατικών ενισχύσεων, καθώς οι τελευταίες θεωρούνται καταρχήν ασυμβίβαστες με την εσωτερική αγορά (**107 παρ.1 ΣΛΕΕ**). Πράγματι, η διατήρηση ενός συστήματος ελεύθερου και ανόθευτου ανταγωνισμού τιτρώσκεται μέσω της οικονομικής υποβοήθησης ορισμένων επιχειρήσεων από τα κράτη μέλη, με αποτέλεσμα να υφίσταται πλήγμα η ελευθερία ανταγωνισμού. Για την ενεργοποίηση του βασικού κανόνα της απαγόρευσης των ενισχύσεων πρέπει το επίμαχο κρατικό μέτρο να νοθεύει ή να απειλεί να νοθεύσει τον ανταγωνισμό, καθώς και να επηρεάζει αρνητικά το διακοινοτικό εμπόριο. Καθίσταται λοιπόν επιτακτική η αρνητική υποχρέωση των κρατών μελών να απέχουν από τη χορήγηση κρατικών ενισχύσεων, οι οποίες δύνανται να στρεβλώσουν τον ανταγωνισμό ή να επηρεάσουν το διακοινοτικό εμπόριο⁷⁷. Η αποχή από κρατικές παρεμβάσεις προστατεύει το δικαίωμα των 'παικτών' της αγοράς να αναπτύξουν

⁷⁶ Καθολική πρόσβαση των χρηστών, ίση μεταχείριση, υψηλό επίπεδο ποιότητας, ασφάλεια, οικονομική προσιτότητα.

⁷⁷ ΔΕΚ, 730/79.

την δραστηριότητα τους υπό συνθήκες ισότητας και όχι με βάση κίνητρα που θεσπίζει το κράτος.

Εντούτοις, η απαγόρευση των άρθρων 106 και 107 παρ.1 ΣΛΕΕ δεν είναι απόλυτη, με αποτέλεσμα να δύνανται να θεωρηθούν συμβατές με την εσωτερική αγορά οι κρατικές ενισχύσεις που συντελούν στην πραγμάτωση στόχων κοινού συμφέροντος και αναπληρώνουν δυσλειτουργίες και ανεπάρκειες της αγοράς. Τα κράτη μέλη υπέχουν δηλαδή θετική υποχρέωση προς εναρμονισμένη διόρθωση⁷⁸ των παραμέτρων της λειτουργίας της αγοράς, όταν αυτή κρίνεται απαραίτητη. Η υποχρέωση των κρατών να αναπτύξουν παρεμβατική δράση εδράζεται στη διάταξη του άρθρου 120 ΣΛΕΕ που ορίζει ρητά ότι τα κράτη μέλη «δρύνε σύμφωνα με την αρχή της οικονομίας της ανοιχτής αγοράς με ελεύθερο ανταγωνισμό». Οφείλουν λοιπόν να διασφαλίσουν το οικονομικό μοντέλο που διέπει τη Συνθήκη, εξισορροπώντας τις παραμέτρους της εσωτερικής αγοράς, όταν αυτό κρίνεται αναγκαίο. Το γεγονός αυτό συνεπάγεται ότι, σε ορισμένες περιπτώσεις, η κρατική παρέμβαση μπορεί να μην θεωρηθεί ενίσχυση ασύμβατη με την εσωτερική αγορά⁷⁹.

Ειδικότερα, οι ενισχύσεις του 107 παρ.2 ΣΛΕΕ θεωρούνται *ex lege* συμβατές με την Κοινή Αγορά, με αποτέλεσμα τα κράτη να ενέχουν θετική υποχρέωση να λαμβάνουν μέτρα για την χορήγηση τους στις επιχειρήσεις, ενώ οι ενισχύσεις του 107 παρ.3 ΣΛΕΕ δύνανται να θεωρηθούν συμβατές κατόπιν έκδοσης απόφασης της Επιτροπής. Συναφώς, η ευνοϊκή μεταχείριση υπέρ ορισμένων επιχειρήσεων μπορεί να κριθεί δικαιολογημένη, όταν προκύπτει από τη φύση και την οικονομία του συστήματος, στο οποίο εντάσσονται οι τελευταίες⁸⁰.

Επιπλέον, βάσει του Κανονισμού αριθμ.1998/2006, η πλειονότητα των ενισχύσεων ήσσονος σημασίας (*de minimis*) μπορούν να εξαιρεθούν από την υποχρέωση κοινοποίησης στην Επιτροπή, που προβλέπεται στο άρθρο 108 παρ.3 ΣΛΕΕ, ενόψει του χαμηλού τους ύψους (200.000), καθώς θεωρείται πως δεν μπορούν να προσδώσουν στους αποδέκτες ισχυρό ανταγωνιστικό πλεονέκτημα. Εξαιρέση από την υποχρέωση κοινοποίησης της ενίσχυσης στην Επιτροπή εισάγει και ο Γενικός Κανονισμός Απαλλαγών (800/2008) για ορισμένες κατηγορίες ενισχύσεων. Οι

⁷⁸ P.-E. Παπαδοπούλου, «Το καθεστώς ελεύθερου ανταγωνισμού υπό το φως της δημοκρατικής αρχής», Περιοδικό Ευρωπαϊών Πολιτειών, Τεύχος 2/2009, σελ. 379.

⁷⁹ C-297/15 – Ferring, C-280/00 - Altmark Trans και Regierungspräsidium Magdeburg.

⁸⁰ ΔΕΚ, C-88/03, Πορτογαλία κατά Επιτροπής, ΔΕΚ C-353/95P, Tierce Ladbroke κατά Επιτροπής.

ενισχύσεις που αριθμούνται στους Κανονισμούς τεκμαίρονται ότι δεν θίγουν τον ανταγωνισμό, καθότι επιφέρουν ασήμαντο αποτέλεσμα στην εσωτερική αγορά.

Επομένως, οι προαναφερθείσες σωτήριες παρεμβάσεις των κρατών λειτουργούν ως εργαλεία εξισορρόπησης καθώς επιτυγχάνουν την διόρθωση σημαντικών ανισοτήτων και την εμπέδωση της κοινωνικής συνοχής και ασφάλειας⁸¹, υπό την σαφή προϋπόθεση ότι δεν καταλήγουν να διαμορφώνουν τους όρους λειτουργίας της αγοράς.

Εκτός από τις προαναφερθείσες περιπτώσεις, νόθευση του ανταγωνισμού δύνανται να επιφέρουν και μέτρα που λαμβάνονται από κράτη μέλη για σοβαρούς λόγους εσωτερικής ή εξωτερικής ασφαλείας. Τα μέτρα αυτά αφορούν στην παραγωγή ή εμπορία όπλων, πυρομαχικών και πολεμικού υλικού (346 παρ1 στ. β), στην αποτροπή σοβαρών εσωτερικών και εξωτερικών κινδύνων ή στην εκπλήρωση διεθνών υποχρεώσεων που έχει αναλάβει ένα κράτος μέλος με σκοπό την διατήρηση της ειρήνης και της διεθνούς ασφαλείας (347 παρ1 ΣΛΕΕ). Ορίζεται ρητά ότι οι κανόνες της Συνθήκης και κατ' επέκταση του ανταγωνισμού δεν μπορούν να αντιταχθούν σ' αυτά τα άρθρα. Εφόσον όμως διαπιστωθεί πώς τα εθνικά μέτρα ασφαλείας που έλαβε ένα κράτος αντιτίθενται στη λειτουργία της ενιαίας αγοράς, το κράτος ενέχει θετική υποχρέωση συνεργασίας με τα υπόλοιπα κράτη μέλη, καθώς επίσης και με την Επιτροπή, ώστε να προβούν από κοινού σε ενέργειες για να αποτρέψουν την παρακώλυση της λειτουργίας της αγοράς ή για να αποκαταστήσουν την ήδη επελθούσα νόθευση των όρων του ανταγωνισμού (378 παρ1 ΣΛΕΕ).

Ελευθερία ανταγωνισμού ή επιχειρηματική ελευθερία; *(Αλεξοπούλου Ευτυχία-Μαρία)*

Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι προϋπόθεση του ελεύθερου ανταγωνισμού είναι η επιχειρηματική ελευθερία, η οποία περιλαμβάνει ένα σύνολο επιμέρους «ελευθεριών»: Την ελευθερία της πρόσβασης και αποχώρησης από την αγορά, την ελευθερία διαμόρφωσης της τιμής προϊόντων, υπηρεσιών και συναλλακτικών όρων, καθώς και την ελευθερία διαφήμισης και παρουσίασης-διαμόρφωσης των

⁸¹ Κ. Μπόσκοβιτς, Δημόσιες παρεμβάσεις στην εσωτερική αγορά ως παράμετροι δημοκρατίας, Περιοδικό Ευρωπαϊών Πολιτειά, Τεύχος 2/2009, σελ.360.

προϊόντων/υπηρεσιών⁸². Κάθε επιχείρηση εν γένει έχει την ελευθερία να αναπτύξει την στρατηγική της στην αγορά, λ.χ. να εφαρμόσει την τακτική της έναντι των ανταγωνιστών και πελατών της ή να επεκτείνει την δραστηριότητά της σε νέες αγορές, δυνάμει των δικαιωμάτων που απορρέουν από τις βασικές ενωσιακές ελευθερίες: την ελευθερία κυκλοφορίας εργαζομένων, την ελευθερία εγκατάστασης, την ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων και κεφαλαίων και την ελευθερία παροχής υπηρεσιών. Έτσι, μια επιχείρηση μπορεί να αποφασίζει ποια εμπορεύματα θα παράξει ή θα διανείμει, σε ποια τιμή, διότι αυτή φέρει τόσο την ωφέλεια όσο και την ζημία της στρατηγικής της, πάντα βέβαια υπό τα όρια και τις προϋποθέσεις που αναφέραμε παραπάνω (λ.χ. καταχρηστική εκμετάλλευση δεσπόζουσας θέσης κατά 102 ΣΛΕΕ).

Η επιχειρηματική ελευθερία δεν περιορίζει, όμως, το δικαίωμα συμμετοχής στην ανταγωνιστική διαδικασία μόνο στις επιχειρήσεις. Αντιθέτως, την ελευθερία πρόσβασης στην αγορά την έχει και ο καταναλωτής, αφού κάθε συμμετέχων στην αγορά πρέπει να έχει τη δυνατότητα να λαμβάνει ελεύθερα αποφάσεις. Κατά συνέπεια, η επιχειρηματική ελευθερία προϋποθέτει διττή ελευθερία πρόσβασης: Αφ' ενός για κάθε επιχείρηση που πρέπει να έχει πρόσβαση στην αγορά προσφοράς ή ζήτησης, αφ' ετέρου για κάθε καταναλωτή, που πρέπει να είναι σε θέση να επιλέξει μεταξύ περισσότερων ανταγωνιστικών προσφορών, έχοντας κατ' αρχήν ακώλυτη και ανεπηρέαστη σχετική πληροφόρηση. Η ελεύθερη και απεριόριστη ροή των πληροφοριών για τους καταναλωτές και τους προμηθευτές έχει έτσι ως στόχο τη διαφύλαξη ενός επαρκούς επιπέδου «επικοινωνίας» της αγοράς. Τα αντίστοιχα ισχύουν και για τη (διττή) ελευθερία αποχώρησης από την αγορά, καθόσον δεν υπάρχει υποχρέωση δραστηριοποίησης για κανέναν στην αγορά και στην ανταγωνιστική διαδικασία, αλλά και για το δικαίωμα να διαμόρφωσης της ανταγωνιστικής δράσης, όπως αυτή προσδιορίζεται από τις ανταγωνιστικές παραμέτρους και μέσα (λ.χ. άμυνα έναντι των ανταγωνιστών) ελεύθερα.

Σημαντικό σε αυτό το σημείο είναι να προσδιορίσουμε το περιεχόμενο της επιχειρηματικής ελευθερίας, ούτως ώστε να μπορέσουμε στη συνέχεια να καταλήξουμε στο συμπέρασμα περί συσχετισμού ή ταύτισής της με την ελευθερία ανταγωνισμού. Πρώτη η γαλλική έννομη τάξη ασχολήθηκε με την υφή της

⁸² Κατά τον Σκανδάμη Ν., *Κράτος, Δίκαιο και Κοινωνία στην ενοποιημένη Ευρώπη-Διεπιστημονικές προσεγγίσεις με άξονα το Δίκαιο*, όπ. π., η άσκηση της επιχειρηματικής ελευθερίας απορρέει από το οικονομικό πρότυπο του άρ. 120 ΣΛΕΕ.

επιχειρηματικής ελευθερίας, ενώ διατυπώθηκαν σκέψεις και απόψεις οι οποίες υποστηρίζουν ότι η επιχειρηματική ελευθερία διακρίνεται σε τρεις επιμέρους ελευθερίες: την ελευθερία του εμπορίου και της βιομηχανίας, την επαγγελματική ελευθερία και την ελευθερία του ανταγωνισμού. Μάλιστα, η ελευθερία του εμπορίου και της βιομηχανίας εκκινεί από τον έντονα αντικειμενικό χαρακτήρα της επιχειρηματικής ελευθερίας, λόγω του ότι συνίσταται κατ' αρχήν στην επένδυση κεφαλαίου μιας επιχείρησης. Η επιχειρηματική ελευθερία εκφράζει λοιπόν μια έννοια είδους της εν γένει οικονομικής ελευθερίας που περιλαμβάνει άλλες ειδικότερες εκδηλώσεις οικονομικής δραστηριότητας⁸³, καθώς, πέραν της ελευθερίας ίδρυσης και εκμετάλλευσης ιδιωτικών επιχειρήσεων, η ελευθερία της επιχειρηματικής δραστηριότητας περιλαμβάνει και άλλες συνιστώσες, σαν αυτές της ελευθερίας διαφήμισης, καθώς και πρόσβασης-αποχώρησης από την αγορά που προαναφέρθηκαν.

Μπορεί λοιπόν να υποστηριχθεί, ότι από υποκειμενική άποψη, η επιχειρηματική ελευθερία συμπίπτει με την ελευθερία ανταγωνισμού: Τα ίδια υποκείμενα-φορείς (επιχειρήσεις, ακόμη και σε συγκεκριμένες περιπτώσεις οι επιχειρήσεις γενικού οικονομικού συμφέροντος και τα κράτη⁸⁴) ασκούν επιχειρηματική δραστηριότητα, επομένως υπάγονται στις περί ανταγωνισμού σχετικές διατάξεις, αφού εφαρμόζεται το λειτουργικό κριτήριο. Η ελευθερία ανταγωνισμού, όμως, αποτελώντας συγκεκριμενοποίηση του δικαιώματος της οικονομικής ελευθερίας⁸⁵, πραγματοποιείται ενόψει της αρχής της ισότητας και συγκεκριμένα της ισότητας των οικονομικών παραγόντων σε σχέση με τις συνθήκες πρόσβασης στην αγορά, της ύπαρξης πολλών διαφορετικών φορέων και της προστασίας τους άνευ διακρίσεων.

Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: ΧΘΔΕΕ) προβλέπει στο άρθρο 16, μαζί με τις υπόλοιπες ελευθερίες, και την επιχειρηματική ελευθερία, αναγνωρίζοντάς τη σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης και

⁸³ Έκθεση του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA) του 2015 που αναλύει τις διαστάσεις του θεμελιώδους δικαιώματος της επιχειρηματικής ελευθερίας στο πλαίσιο του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης, διαθέσιμη στον ιστότοπο: <http://fra.europa.eu/en/publication/2015/freedom-conduct-business-exploring-dimensions-fundamental-right>.

⁸⁴ Το κράτος εδώ είναι ιδωμένο ως νομικό πρόσωπο με αυτόνομη οικονομική δραστηριότητα, ιδίως ως παραγωγός συλλογικών υπηρεσιών, του οποίου η αυτόνομη δράση, όμοια προς εκείνη των αυτόνομων οικονομικών μονάδων, συνίσταται κυρίως στη σύσταση δημοσίων επιχειρήσεων (π.χ. ηλεκτρική ενέργεια, τηλεπικοινωνίες, ταχυδρομεία).

⁸⁵ Κοτσίρης Λ., *Δίκαιο Ανταγωνισμού Αθέμιτου και Ελεύθερου*, εκδ. Σάκουλα Αθήνα- Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 26.

τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές. Η επιχειρηματική ελευθερία εκφράζεται ως δικαίωμα στο Χάρτη, στοιχείο που σημαίνει ότι εγκαταλείπεται η ιεραρχική δομή μεταξύ θεμελιωδών δικαιωμάτων και οικονομικών ελευθεριών. Το περιεχόμενο της επιχειρηματικής ελευθερίας, όπως είναι αποτυπωμένη στο ΧΘΔΕΕ, σχετίζεται με την άνθηση ατομικών πρωτοβουλιών, την ενθάρρυνση της επιχειρηματικότητας και της καινοτομίας και την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη.

Κατ' αρχήν, το άρ. 16 εφαρμόζεται σε φυσικά αλλά και σε νομικά πρόσωπα, για παράδειγμα σε εταιρείες. Είναι λογικό ότι τα άτομα και οι μικρότερες επιχειρήσεις επωφελούνται στην πραγματικότητα περισσότερο, στο μέτρο που ακόμα και μικρές παραβιάσεις του εν λόγω άρθρου θα μπορούσαν να έχουν μεγαλύτερο αντίκτυπο. Η επιχειρηματική ελευθερία δεν είναι απόλυτο δικαίωμα, όπως φαίνεται άλλωστε και από το άρ. 52 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ. Ο βασικός σκοπός του άρθρου είναι να διασφαλίσει το δικαίωμα του κάθε πολίτη στην Ένωση, χωρίς να υπόκειται σε διάκριση ή δυσανάλογους περιορισμούς, πιο συγκεκριμένα την ελευθερία άσκησης οικονομικής ή εμπορικής δραστηριότητας, τη συμβατική ελευθερία και την ελευθερία ανταγωνισμού.

Ο Χάρτης διακρίνει μεταξύ της επιχειρηματικής ελευθερίας και της ελευθερίας εγκατάστασης σε άλλο κράτος-μέλος. Ενώ η τελευταία κυρίως προστατεύει την ελευθερία κίνησης εντός της Ένωσης για την ίδρυση επιχείρησης σε άλλο κράτος-μέλος, η επιχειρηματική ελευθερία δεν είναι περιορισμένη από άποψη περιεχομένου: Εφαρμόζεται σε όλες τις καταστάσεις ενωσιακού δικαίου, ανεξάρτητα από την ύπαρξη διασυνοριακού στοιχείου. Επομένως, για τη διαφύλαξη της θεμελιώδους επιχειρηματικής ελευθερίας, σημαντικό στοιχείο είναι οι σχετικοί νόμοι περί ανταγωνισμού και η εφαρμογή τους από τις αρχές που είναι επιφορτισμένες σχετικά να υπόκεινται σε αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο, για να ελέγχουν κατά πόσο ο περιορισμός που επιβάλλεται είναι ανάλογος και δεν υπερβαίνει τα όρια αναγκαιότητας που κινούνται προς την επίτευξη της ενιαίας εσωτερικής αγοράς.

Ειδικότερα, η ελευθερία άσκησης οικονομικής ή εμπορικής δραστηριότητας και η ελευθερία των συμβάσεων έχουν ερμηνευθεί νομολογιακά από το Δικαστήριο. Η πρώτη έχει αναγνωριστεί από το Δικαστήριο ότι προστατεύεται μόνο με την επιφύλαξη των περιορισμών που προβλέπονται για λόγους δημοσίου συμφέροντος. Επιπλέον, στην ίδια σκέψη (14) αναφέρεται ότι οι εγγυήσεις που παρέχονται στην επιχείρηση δεν μπορούν να επεκταθούν και στην προστασία απλών συμφερόντων ή

ευκαιριών εμπορικής χροιάς, αφού «ο αβέβαιος χαρακτήρας τους είναι συνυφασμένος με την ίδια τη φύση της οικονομικής δραστηριότητας»⁸⁶. Νομολογιακά έχει κριθεί επιπλέον ότι «η άσκηση της οικονομικής δραστηριότητας πρέπει να είναι εγγυημένη, διότι αποτελεί μέρος των θεμελιωδών δικαιωμάτων, η προστασία των οποίων εμπνέει και το κοινοτικό δίκαιο. Αυτή η εγγύηση επεκτείνεται στο δικαίωμα των επιχειρήσεων να παράγουν τις ποσότητες προϊόντων που αντιστοιχούν στις βασικές τους ποσοτώσεις, ως δικαίωμα συμφυές με την άσκηση της οικονομικής δραστηριότητας»⁸⁷. Με την απόφαση αυτή το Δικαστήριο έκρινε ότι η επιχειρηματική ελευθερία αποτελεί δικαίωμα συμφυές με την άσκηση της οικονομικής δραστηριότητας και εξειδικεύεται (εν προκειμένω), μεταξύ άλλων, στην ελευθερία της επιχείρησης να αποφασίσει ποια προϊόντα θα παράξει και σε ποια τιμή θα τα διανείμει στη συνέχεια. Περαιτέρω, έχει κριθεί ότι η αρχή της ελευθερίας του εμπορίου μπορεί να υπόκειται σε ορισμένους περιορισμούς «...που δικαιολογούνται από τους στόχους γενικού συμφέροντος τους οποίους επιδιώκει η Κοινότητα, εφόσον δεν προσβάλλεται το ουσιαστικό περιεχόμενο τους»⁸⁸.

Όσον αφορά την ελευθερία των συμβάσεων, το Δικαστήριο έχει κρίνει στο παρελθόν πως «το δικαίωμα των συμβαλλομένων μερών να τροποποιούν τις συμβάσεις που έχουν συνάψει στηρίζεται στην αρχή της συμβατικής ελευθερίας και δεν μπορεί να περιοριστεί ελλείψει κοινοτικής ρυθμίσεως θεσπίζουσας συναφώς ειδικούς περιορισμούς»⁸⁹. Επίσης, στην απόφαση *Mark Alemo-Herron κ.λπ. κατά Parkwood Leisure Ltd.*⁹⁰, το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 16 ΧΘΔΕΕ πρέπει να εφαρμοστεί με τρόπο που ισορροπεί τα δικαιώματα των εργαζομένων με την ελευθερία του εργοδότη να διευθύνει μια επιχείρηση («ο εκδοχέας πρέπει να έχει τη δυνατότητα αποτελεσματικής προασπίσεως των συμφερόντων του στο πλαίσιο διαδικασίας συνάψεως συμβάσεως στην οποία μετέχει και διαπραγματεύσεως των στοιχείων που καθορίζουν την εξέλιξη των όρων εργασίας των εργαζομένων του εν όψει της μελλοντικής οικονομικής του δραστηριότητας»⁹¹). Συνδυαστικά και με το άρ. 52 παράγραφος 1 ΧΘΔΕΕ, περιορισμοί της επιχειρηματικής ελευθερίας θα μπορούσαν να γίνουν αποδεκτοί, μόνον εφόσον είναι αναγκαίοι και ανταποκρίνονται

⁸⁶ Απόφαση 4/73 - *Nold KG κατά Επιτροπής*, σκέψεις 14 επ.

⁸⁷ Απόφαση 230/78 - *Eridania*, σκ. 20.

⁸⁸ Απόφαση 240/83 - *Procureur de la République v. Association de défense des brûleurs d'huiles usages*, σκ. 12.

⁸⁹ Απόφαση C-240/97 - *Ισπανία κατά Επιτροπής*, σκ. 99.

⁹⁰ Απόφαση C-426/11- *Alema-Herron*, σκ. 29, 31, 32.

⁹¹ Σκέψη 33 της ανωτέρω απόφασης.

πραγματικά σε στόχους γενικού ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση ή στην ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων, για να επιτευχθεί και ο σεβασμός του βασικού περιεχομένου των εν λόγω ελευθεριών, τηρουμένης βέβαια της αρχής της αναλογικότητας⁹², όπως αναλύθηκε και ανωτέρω.

Η συμβατική ελευθερία έχει βέβαια όριο την προστασία του καταναλωτή στο πλαίσιο της αναγκαίας «κοινωνικής εξισορρόπησης»⁹³ και του ελέγχου του περιεχομένου μιας σύμβασης με συμβαλλόμενους τον καταναλωτή και τον προμηθευτή. Με αυτές τις σκέψεις, με βάση τις αρχές και χωρίς ειδική αυτοτελή νομική βάση εναρμόνισης των εθνικών νομοθεσιών για την προστασία του καταναλωτή, πέρα από αυτή που αποσκοπεί στην υλοποίηση της εσωτερικής αγοράς (169 ΣΛΕΕ), ο ενωσιακός νομοθέτης με την Οδηγία 2005/29/EK θέσπισε ένα ευρύ πεδίο προστασίας του καταναλωτή κατά εμπορικών πρακτικών που αποβλέπουν στον επηρεασμό των αποφάσεών του σε σχέση με τα προϊόντα (απόφαση συναλλαγής⁹⁴). Η σημασία της προστασίας των αποφάσεων του καταναλωτή ως περιεχόμενο της επιχειρηματικής και της συμβατικής ελευθερίας ειδικότερα αναδεικνύεται και από την αναφορά της Οδηγίας στο σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των αρχών που αναγνωρίζονται ιδίως στο Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁹⁵.

Λαμβάνοντας υπόψη και το άρ. 119 παρ. 1 ΣΛΕΕ, σύμφωνα με το οποίο βασική συνιστώσα της οικονομικής και νομισματικής πολιτικής είναι η ανοιχτή αγορά με ελεύθερο ανταγωνισμό, διαπιστώνουμε ότι και στο Χάρτη η επιχειρηματική ελευθερία αποτελεί ειδικότερη έκφανση της οικονομικής δραστηριότητας και προϋποθέτει την ύπαρξη ελεύθερου ανταγωνισμού. Συνεπώς, «ταυτίζεται» υποκειμενικά με την τελευταία, διαφέρει όμως κατά τους στόχους που επιδιώκει η ελευθερία ανταγωνισμού, όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω.

⁹² Αντίστοιχα και στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-90/90 and C-91/90 *Jean Neu κ.λπ. κατά Secrétaire d'État à l'Agriculture et à la Viticulture*, όπου η συμβατική ελευθερία αναγνωρίζεται ως ελευθερία επιλογής του οικονομικού εταίρου (σκ. 13).

⁹³ Κοτσίρης Λ., *Δίκαιο Ανταγωνισμού (Αθέμιτου-Ελεύθερου-Αθέμιτες εμπορικές πρακτικές)*, 7^η έκδοση, εκδ. Σάκκουλα Αθήνα-Θεσ/νίκη 2015, σελ. 643 επ.

⁹⁴ Κοτσίρης Λ., *όπ. π.*, σελ. 648.

⁹⁵ Αιτιολογική σκέψη υπ' αρ. 25 της Οδηγίας.

Επίλογος-Συμπεράσματα *(Αλεξοπούλου Ευτυχία-Μαρία-Ευσταθίου Αναστάσιος)*

Υπό το φώς των ερμηνευτικής προσέγγισης των άρθρων του ανταγωνισμού που εδράζονται στη Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συνάγεται το συμπέρασμα ότι η ελευθερία ανταγωνισμού στοιχειοθετείται, υπό τη συνδρομή των κατάλληλων προϋποθέσεων, άλλοτε ως δικαίωμα και άλλοτε ενσαρκώνοντας μια υποχρέωση, σχηματίζοντας έτσι ένα ετερόκλητο δίπολο. Το θετικό και αρνητικό περιεχόμενο της υπό εξέταση ελευθερίας χαρτογραφεί τα όρια δράσης των επιχειρηματικών οντοτήτων, θέτοντας ως κοινό παρονομαστή την διασφάλιση του αυτορυθμιζόμενου χαρακτήρα της αγοράς και την ανταγωνιστική υπόσταση του οικονομικού μοντέλου που διέπει το κοινοτικό οικοδόμημα.

Κατέστη σαφές ότι στο επίκεντρο της πολιτικής του ενωσιακού ανταγωνισμού βρίσκεται πλέον ο καταναλωτής, ως αποδέκτης της ελευθερίας που ασκούν οι φορείς του ανταγωνισμού. Σημαντική θέση κατέχει και ως αποδέκτης της επιχειρηματικής ελευθερίας, ακόμη και με τον τρόπο που διατυπώνεται στο Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η ελευθερία ανταγωνισμού επεκτείνει τους στόχους της πέρα από αυτούς που επιδιώκει η επιχειρηματική ελευθερία. Ο καταναλωτής θα λέγαμε συνολικά ότι αποτελεί το δεύτερο μέρος του περιεχομένου της ελευθερίας ανταγωνισμού, ενός δίπτυχου, η ισορροπία του οποίου έχει στόχο την κατά το δυνατό εξομάλυνση της ανισομερούς κατανομής των δυνατοτήτων δραστηριοποίησης μεταξύ των φορέων της και την απώτερη συνεχή πραγμάτωση της ενιαίας αγοράς.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

- Δαγτόγλου Π., *Η ελευθερία του ανταγωνισμού στο ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο*, εκδόσεις Σάκκουλα 1996.
- Καρύδης Γ., *Ευρωπαϊκό δίκαιο επιχειρήσεων και ανταγωνισμού: Θεμελιώδεις ελευθερίες- ανταγωνισμός - κρατικές ενισχύσεις*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2001.
- Κονδύλης Β., *Ελευθέρια επαγγέλματα και κοινοτικό δίκαιο του ανταγωνισμού*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2000.
- Κοτσίρης Λ., *Δίκαιο Ανταγωνισμού Αθέμιτου και Ελεύθερου*, εκδ. Σάκκουλα Αθήνα- Θεσσαλονίκη 2000.
- Κοτσίρης Λ., *Δίκαιο Ανταγωνισμού (Αθέμιτου-Ελεύθερου-Αθέμιτες εμπορικές πρακτικές)*, 7^η έκδοση, εκδ. Σάκκουλα Αθήνα-Θεσ/νίκη 2015
- Λιάσκος Ε., *Το νέο σύστημα εφαρμογής του Κοινοτικού Δικαίου Ανταγωνισμού-Ο Κανονισμός 1/2003/ΕΚ*, εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, 2008.
- Σκανδάμης Ν., *Κράτος, Δίκαιο και Κοινωνία στην ενοποιημένη Ευρώπη-Διεπιστημονικές προσεγγίσεις με άξονα το Δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1994.
- Χριστιανός Β. / Κουσκουνά Μ. / Παπαδοπούλου Ρ.-Ε. / Περάκης Μ., *Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα από τη νομολογία*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2011.
- Χριστιανός Β. (επιμέλεια), Μεταξάς Α. (συνεργασία), *Συνθήκη ΕΕ & ΣΛΕΕ*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη 2012.
- Περιοδικό *Ευρωπαϊών Πολιτεία*, Τεύχη 2/2009, 2010.

Ξενόγλωσση

Bellamy & Child, *European Community Law of Competition*, 6^η έκδοση, εκδ. Oxford University Press 2008.

Διαδικτυακοί τόποι

- <http://curia.europa.eu/>
- <http://europa.eu/>
- <http://fra.europa.eu/en>